

Ю. М. Маршавін,

доктор економічних наук, доцент, перший проректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСБАЛАНС НА РИНКУ ПРАЦІ: ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

Yu. Marshavin,

Dr.S. (Econ.), Docent, First Vice-Rector, Ukrainian State Employment Service Training Institute

OCCUPATIONAL IMBALANCE IN THE LABOUR MARKET: ECONOMIC LOSSES AND WAYS OF THEIR MINIMIZATION

У статті опрацьовано методологічні підходи та інструментарій визначення економічних втрат через невідповідність підготовки персоналу у професійно-технічних і вищих навчальних закладах потребам ринку праці. З метою мінімізації цих втрат запропоновано механізм формування професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку освітніх послуг і ринку праці.

The paper elaborated methodological approaches and tools for determining the economic losses due to inconsistency in vocational and higher education with labour market demands. In order to minimize these losses, a mechanism for developing the occupational and qualification balance between the education market and the labour market has been suggested.

Ключові слова: ринок праці, професійний дисбаланс, прогнозування, економічні втрати, професійна орієнтація, професійна освіта.

Key words: labour market, occupational imbalance, forecasting, economic losses, occupational guidance and counseling, vocational training.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Результати аналізу показують, що на ринку праці України поряд із великою чисельністю безробітних є, хоча і менша, але така значна кількість вакантних робочих місць, що свідчить не лише про недовикористання трудового потенціалу, а й про нераціональне використання основних засобів виробництва. Причин такої ситуації багато. Зокрема низький рівень оплати праці на вакантних робочих місцях, відсутність гідних умов праці, занадто напружений її режим, погане транспортне сполучення тощо. Але велика кількість вакантних робочих місць незайнята через професійну незбалансованість попиту на робочу силу та її пропозиції, наслідком якої є значні економічні та соціальні втрати.

На зареєстрованому ринку праці середня тривалість заповнення вакансій становить вісім днів, але підбір працівників за окремими професіями і спеціальностями з причини відсутності потрібних кандидатів триває набагато довше: налащиків автоматичних ліній, токарів-карусельників, водіїв трамваїв і тролейбусів, кваліфікованих столярів — від одного до двох місяців; малярів-штукатурів, водіїв автобусів, монтажників, збиральників електровимірювальних приладів — два і більше місяців. До того ж це лише вершина айсберга, його небачена частина набагато більша, оскільки значна частина випускників, хто не має змоги працевлаштуватися, не реєструється у центрах зайнятості, а роботодавці у разі наявності вакантних робочих місць не завжди звертаються до державної служби зайнятості за допомогою у доборі працівників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У дослідженнях вітчизняних вчених-економістів С. Бандура, Л. Лісогор, В. Савченка, О. Цимбала, фахівців у сферах педагогіки та андрагогіки І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало, В. Олійника, В. Радкевич, В. Скульської та ін. знайшли відображення проблеми забезпечення збалансованості попиту на фахівців та їх підготовки навчальними закладами, прогнозування розвитку ринку праці у професійному розрізі, профорієнтації і професійної підготовки молоді та дорослого населення.

Однак на сьогодні не вирішеними залишаються методологічні і прикладні проблеми оцінювання економічних втрат від професійної невідповідності ринків праці та освітніх послуг, шляхи її подолання, що має не лише теоретичне, а й велике практичне значення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — опрацювання методології та інструментарію визначення порядку величини економічних втрат від професійного дисбалансу на ринку праці, пов'язаних із недовикористанням основного капіталу внаслідок відсутності на ринку праці потрібних фахівців, і матеріальних витрат на виплату допомоги по безробіттю та професійне навчання безробітних випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів, які не мають змоги працевлаштуватися через відсутність фаху, потрібного економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічні втрати через дисбаланс на ринку праці у частині невідповідності професій і спеціальностей випускників професійно-технічних і вищих навчальних

закладів вакантним робочим місцям складаються із непрямих витрат, або так званих витрат зворотного зв'язку (втраченої вигоди) і прямих витрат (витрат) на матеріальне забезпечення та професійне навчання зазначених безробітних випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів.

Непрямі витрати включають недоотримані обсяги чистого внутрішнього продукту (ЧВП) через простоявання робочих місць (які могли б зайняти випускники навчальних закладів) та втрати, пов'язані із моральним зносом (старінням) основних засобів виробництва за час простою. До непрямих також відносяться втрати, що виникають у результаті безробіття випускників навчальних закладів, які могли б працювати, якщо б їх фах відповідав потребам економіки. Вони формуються із податків, що не надійшли до бюджету (як мінімум — з доходу громадян), і внесків, недоотриманих фондами державного соціального страхування.

Виходячи із зазначеного, автор пропонує непрямі економічні втрати від невикористання певної частини основних засобів виробництва (Q_e) визначати як суму обсягу ЧВП, що умовно втрачається через зазначену причину (Q_1), і умовних витрат від морального зносу (старіння) основних засобів виробництва (Q_2). Для розрахунку Q_1 відповідно до запропонованої методики спочатку треба визначити кількість продукції, що виробляється на задіяних засобах виробництва за одиницю часу (один день) найманими працівниками. Потім цей показник слід помножити на вартість основних засобів, що простоюють, і кількість днів простою. У результаті формула розрахунку обсягу чистого внутрішнього продукту (ЧВП), що недоотримується (умовно втрачається) через відсутність на ринку праці необхідних фахівців матиме такий вигляд:

$$Q_1 = \frac{b_t}{f-a} at \quad (1),$$

де b_t — вартість чистого внутрішнього продукту, що виробляється за один день на задіяних засобах виробництва найманими працівниками;

t — час простою основних засобів виробництва (час наявності вакансій на робочих місцях, які могли б зайняти випускники);

f — загальна вартість основних засобів виробництва на всіх робочих місцях (як задіяних, так і тих, що простоюють);

a — вартість основних засобів виробництва на робочих місцях, що простоюють через відсутність на ринку праці необхідних фахівців.

Розмір непрямих (умовних) витрат внаслідок морального зносу (старіння) основних виробничих засобів за час простою t визначимо за формулою:

$$Q_2 = zat \quad (2),$$

де z — середній коефіцієнт зносу основних засобів виробництва, що простоюють через відсутність працівників відповідного фаху.

Тоді сумарні непрямі (умовні) економічні втрати від невикористання певної частини основних засобів виробництва Q_e слід розраховувати за формулою:

$$Q_e = Q_1 + Q_2$$

або

$$Q_e = \frac{b_t}{f-a} at + zat = at \left(\frac{b_t}{f-a} + z \right) \quad (3).$$

Загальні економічні втрати і витрати, пов'язані з відсутністю професійної збалансованості на ринку праці, становитимуть:

$$Q = at \left(\frac{b}{f-a} + z \right) + C_1 + C_2 \quad (4),$$

де C_1 — витрати на виплату допомоги по безробіттю випускникам, котрі не змогли знайти роботу внаслідок

відсутності попиту на їхні спеціальності (професії), набуті у навчальних закладах.

C_2 — витрати на професійне навчання випускників-безробітних, які були направлені на навчання державною службою зайнятості.

Але в практичній площині зазначені розрахунки здійснити неможливо з причин недостатності необхідних показників у державній статистиці. Перш за все, невідома вартість основних засобів виробництва на робочих місцях, що простоюють через брак на ринку праці фахівців із потрібними професіями і спеціальностями a , і середній коефіцієнт їх амортизації z , час простою основних засобів виробництва, пов'язаних із професійним дисбалансом на ринку праці t . Для визначення витрат через недоотримання бюджетами податкових надходжень, а фондами державного соціального страхування — внесків відсутня інформація про розмір зарплати, яку отримують випускники в перший рік своєї трудової діяльності, та кількість безробітних випускників на повному ринку праці. Розрахунок прямих витрат, пов'язаних із матеріальним забезпеченням та професійним навчанням безробітних випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів, які не мають змоги працевлаштуватися через невідповідність здобутого ними фаху потребам економіки, заважає відсутність даних щодо тривалості періоду безробіття цих осіб на повному ринку праці і вартості їхнього навчання за направленням державної служби зайнятості.

Більш детально щодо зазначених показників є статистика зареєстрованого ринку праці України, яка збирається і обробляється органами державної служби зайнятості з використанням її єдиної інформаційно-аналітичної системи (так звана адміністративна статистика). Враховуючи ці обставини, автор пропонує прийняти низку спрощень і припущень (базових і локальних), що при розрахунку зазначених показників дає змогу використовувати певні дані адміністративної статистики та отримати уявлення щодо "порядку величини", тобто розмірів прямих і непрямих (умовних) витрат, які відповідають реальності саме за порядком величини.

Базові припущення, що дають змогу визначити порядок величини розміру економічних витрат від професійного дисбалансу на ринку праці України:

1. Усі випускники професійно-технічних і вищих навчальних закладів шукають підходящу роботу за наймом і не працевлаштовуються на вакантні робочі місця, які не відповідають їхньому фаху. Ми допускаємо, що хтось із них не працевлаштовується з інших причин, зокрема низького рівня заробітної плати, інші — не використовують наявну можливість зайнятися підприємницькою діяльністю у різноманітних її формах, потенціал якої досить значний. Тобто можемо припустити наступне: якщо випускник професійно-технічного або вищого навчального закладу не працевлаштувався, він не знайшов роботу саме за отриманим фахом. З іншого боку, це припущення означає, що частина наявних вакантних робочих місць не зайнята лише через відсутність у випускників потрібного фаху і кількість цих робочих місць (одиниць основних виробничих засобів, що не використовуються) для визначеної вище цілі дорівнює кількості безробітних випускників.

2. За умов наявності у випускників необхідного фаху, усі вони мають змогу працевлаштуватися, оскільки кількість вакантних робочих місць, які постійно з'являються, значно перевищує чисельність випускників. Насправді: щорічно в Україні приймається на роботу 2,5—2,8 млн працівників [1, с. 368], отже, така кількість робочих місць певний час буває вакантною. Професійно-технічні і вищі навчальні заклади (за денною формою навчання) останніми роками випускають 550—600 тис. осіб [1, с. 433, 434], що у 4,5 раза менше річного обсягу працевлаштування за наймом. Наявність можливості працевлаштування для всіх випускників за умови відповідності їх фаху потребам економіці також підтверджує статистика щодо зареєстрованого ринку

праці. Роботодавці протягом року надають у державну службу зайнятості інформацію про наявність 1,0—1,2 млн вакансій [2], а у центрах зайнятості перебуває на обліку 90—95 тис. випускників [3], отже, на кожного з них приходиться 12—13 вільних робочих місць. За умови наявності у випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів потрібного фаху, це свідчить про те, що з одного боку, кожен із них має реальну можливість працевлаштуватися, а з іншого — про наявність потенціалу щодо зменшення частини основних засобів виробництва, що простуює через відсутність на ринку праці потрібних фахівців.

3. Вартість і продуктивність обладнання, що простуює через зазначену причину, відповідає середнім показникам по економіці. Усі зайняті економічно діяльністю особи виробляють однаковий за вартістю ЧВП.

4. Професійні якості і трудова активність безробітних випускників, якщо б вони працевлаштувалися, відповідають середнім показникам працюючих громадян.

5. Питома вага безробітних випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів серед усіх безробітних (на повному ринку праці) не відрізняється від їх частки серед зареєстрованих у центрах зайнятості безробітних віком 15—24 роки.

Локальні припущення стосуються розрахунку окремих аспектів економічних втрат від професійного дисбалансу між ринками праці та освітніх послуг і включають:

1. При розрахунку вартості основних засобів виробництва, що простуюють через професійний дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці, приймається таке припущення: частка основних засобів виробництва, що простуювала певний час і могла б бути задіяна, якби випускники професійно-технічних і вищих навчальних закладів мали необхідний фах, пропорційна співвідношенню кількості безробітних з числа зазначеної категорії молоді і загальної кількості зайнятих осіб, що працювали за наймом.

2. З метою визначення середнього коефіцієнта зносу основних засобів виробництва застосовується припущення, відповідно з яким середній щоденний знос основних засобів виробництва не змінюється протягом року.

3. Для розрахунку часу простою основних засобів виробництва з причин невідповідності професій (спеціальностей) випускників потребам ринку праці доцільно застосувати таке припущення: оскільки діяльність центрів зайнятості прискорює процес як працевлаштування зареєстрованих безробітних, так і заповнення зареєстрованих вакансій (це — два боки одного й того ж процесу), то так званий коефіцієнт прискорення матиме однакове значення як для працевлаштування, так і для заповнення вакантних робочих місць. Тобто тривалість простою основних засобів виробництва у разі подання роботодавцями відповідної інформації у державну службу зайнятості скорочується у такій самій пропорції, що й термін працевлаштування зареєстрованих безробітних порівняно зі всіма безробітними на повному ринку праці.

4. При оцінці величини витрат на професійне навчання випускників навчальних закладів за направленням державної служби зайнятості здійснимо припущення, відповідно до якого вартість профнавчання однієї особи даної категорії безробітних є такою ж, як і середня вартість навчання всіх інших безробітних.

5. При визначенні недоотриманих податкових надходжень у зв'язку із безробіттям випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів зробимо таке припущення: розмір заробітної плати, яку могли б отримувати зазначені молоді люди, дорівнює середньомісячному розмірові заробітної плати в Україні.

У результаті розрахунків отримано такі показники економічних витрат і втрат у 2012 р. через професійний дисбаланс на ринку праці у частині невідповідності професій і спеціальностей випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів вакантним робочим

місцям:

— недоотримані обсяги чистого внутрішнього продукту через недовантаження виробничих потужностей — понад 350 млн грн.;

— моральний знос (старіння) основних засобів виробництва за час простою — 87,4 млн грн.;

— податки з доходу громадян, що не надійшли до бюджету — 150 млн грн.;

— єдиний соціальний внесок, недоотриманий фондами державного соціального страхування, у тому числі Пенсійним фондом України — 520 млн грн.

До того ж Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття витратив у 2012 р. коштів на:

— виплату допомоги по безробіттю випускникам, які не змогли знайти роботу через відсутність попиту на їхні спеціальності (професії) — 197 млн грн.;

— професійне навчання випускників, зареєстрованих безробітними у державній службі зайнятості, — 10 млн грн.

Порядок величини загальних втрат і витрат від професійного дисбалансу, пов'язаного з відсутністю на ринку праці потрібних фахівців та безробіттям випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів, склав у 2012 р. понад 1,3 млрд грн.

Професійний дисбаланс на ринку праці крім значних економічних збитків також спричиняє моральні втрати — розчарування молодих людей, які опинилися непотрібними своїй державі (що примушує частину з них мігрувати в інші країни), спричиняє трудову і соціальну апатію. Такий стан не влаштовує і підприємців, які при наявності багатьох тисяч безробітних і розгалуженої мережі державних навчальних закладів, підрозділів державної служби зайнятості, що утримуються за рахунок податків і внесків, сплачених ними, не можуть підібрати потрібних працівників.

Враховуючи це явище як негативне, у той же час не слід занадто його драматизувати. По-перше, частина випускників знаходить своє місце у трудовому житті на підставі освіти незалежно від отриманої професії (спеціальності). По-друге, світовий і вітчизняний досвід свідчить, що в умовах стабільної економіки шанси на працевлаштування прямо пропорційні рівню освіти особи. По-третє, в умовах обмеженості вільних робочих місць витрати коштів на отримання молодими людьми освіти і професій є кращою альтернативою їх безробіттю, включаючи виплату відповідної допомоги.

З метою мінімізації втрат економіки від дисбалансу між ринками праці та освітніх послуг необхідно перш за все розробити ефективну систему прогнозування потреб ринку праці у працівниках у професійному розрізі, значно удосконалити професійну орієнтацію населення, перш за все — молоді, професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працюючого населення і безробітних громадян.

Результати прогнозування потреб ринку праці у працівниках у професійному розрізі мають слугувати основою, з одного боку, для здійснення професійної орієнтації молоді, а з іншого — для освітніх закладів, органів державної виконавчої влади центрального і місцевого рівнів про імовірний перспективний попит на фахівців. Це дасть змогу молодим людям більш обґрунтовано обирати майбутній вид професійної діяльності, а навчальним закладам — визначати напрями, професії та спеціальності, за якими здійснювати підготовку молоді, перепідготовку і підвищення кваліфікації дорослого населення, зокрема безробітних громадян (рис. 1).

У механізмі забезпечення професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку освітніх послуг і ринку праці провідне місце належить удосконаленню вищої та професійно-технічної освіти. При цьому необхідно досягти не лише кількісної відповідності підготовки фахівців потребам економіки, а й забезпечити високу конкурентоспроможність працівників відповідно до вимог Націо-

нальної рамки кваліфікацій. Слід погодитися із І.А. Зязюном, який справедливо стверджує: щоб випускник професійно-технічного навчального закладу, коледжу, університету міг на конкретному робочому місці виконувати певне коло обов'язків, йому потрібно пройти короткострокову допідготовку в інститутах післядипломної освіти, навчально-курсівих комбінатах, на виробництві відповідно до актуальних і перспективних вимог роботодавців [4, с. 22].

Загальна освіта, професійна підготовка, безперервне навчання, у тому числі підвищення кваліфікації, є тим фундаментом, на якому можна побудувати успішне працевлаштування людини, забезпечити її продуктивну працю і стабільну зайнятість. Для удосконалення професійної освіти потрібно вживати заходів щодо збільшення державного та стимулювання недержавного фінансування професійної освіти і професійного навчання як для тих, хто навчається, так і для тих, хто вже працює.

В Україні для ресурсного забезпечення системи професійного навчання працівників доцільно створити на підприємствах спеціальні цільові фонди, які б формувалися за рахунок відрахувань із фонду оплати праці (за розрахунками автора, у розмірі 0,5—1,0%) з їх включенням у собівартість продукції, що дасть змогу здійснювати підвищення кваліфікації працівників один раз на 4—5 років, а з часом відродити матеріальну базу профнавчання на виробництві.

ВИСНОВКИ

Використання розроблених методологічних підходів та інструментарію визначення економічних втрат через невідповідність підготовки персоналу у професійно-технічних і вищих навчальних закладах потребам ринку праці дає змогу розрахувати порядок величини економічних втрат і витрат від професійного дисбалансу на ринку праці. Проведені розрахунки економічних втрат від професійного дисбалансу на ринку праці, пов'язаних з недовикористанням основного капіталу через відсутність на ринку праці потрібних фахівців, і матеріальних витрат на виплату допомоги по безробіттю та професійне навчання безробітних випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів свідчать про значні економічні та соціальні втрати.

Реалізація в Україні запропонованого автором механізму забезпечення професійно-кваліфікаційної збалансованості ринків освітніх послуг і праці дасть змогу поєднати поточні й перспективні потреби економіки в працівниках завдяки прогнозуванню розвитку ринку праці, здійснення цільової профорієнтації молоді та дорослого населення, їх професійного навчання потрібним професіям. Це сприятиме поєднанню інтересів суб'єктів господарювання — споживачів освітніх послуг та їх виробників — навчальних закладів, спрямуванню молоді, незайнятих громадян на опанування перспективних професій (спеціальностей), що значно підвищить їхню конкурентоспроможність на ринку праці, збільшить шанси на отримання високооплачуваної й цікавої роботи.

В епоху динамічного розвитку техніки та технологій, вибухового зростання обсягів інформації необхідно формувати в учнів та студентів бажання та вміння самостійно оволодівати знаннями, готовність до зміни професії та підвищення кваліфікації, тобто формувати потяг і готовність до навчання протягом життя. З іншо-

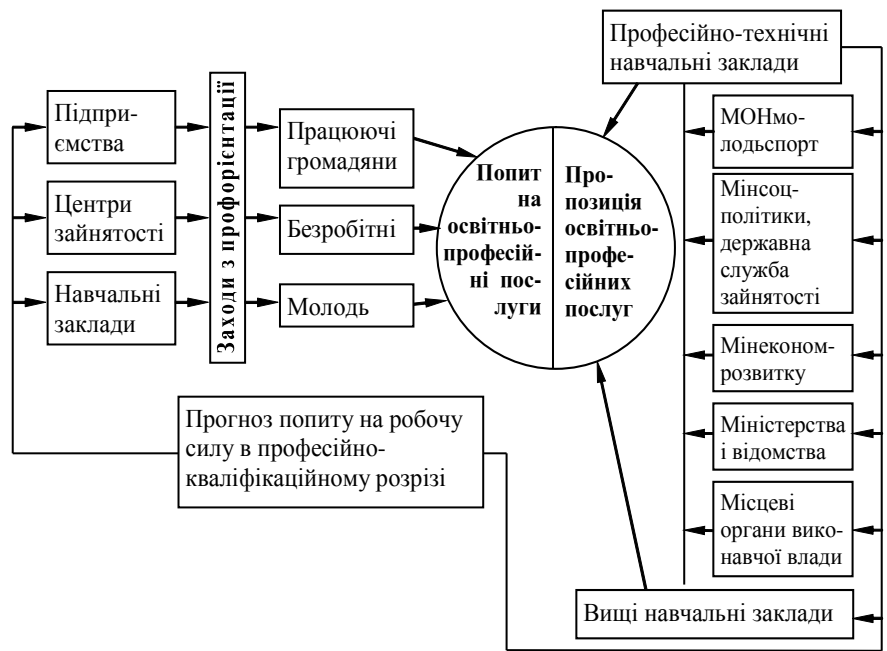

Рис. 1. Механізм формування професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку освітніх послуг і ринку праці

Створено автором.

го боку, значно актуалізується потреба у створенні розгалуженої та ефективної системи професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації дорослого населення.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 2012 рік. — К.: Август Трейд, 2013. — 551 с.
2. Динаміка основних показників щодо соціальних послуг незайнятим громадянам за 1991—2012 рр. (річні дані) // Статистичний збірник "Ринок праці України — 2012" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437
3. Молодь на ринку праці // Статистичний збірник "Ринок праці України — 2012" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437
4. Зязюн І.А. Неперервна освіта як основа соціального поступу // Неперервна освіта: теорія і практика / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало: зб. наук. пр.: у 2-х ч. — Ч.1. — К., 2001. — С. 15—23.

References:

1. State Statistics Committee of Ukraine (2013), *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2012 rik* [Statistical yearbook of Ukraine 2012], Avgust Treid, Kyiv, Ukraine.
2. State Employment Service of Ukraine (2012), "Dynamics of the main indicators of social services provided to the unemployed residents for the period of 1991-2012 (annual data)", *Statistical yearbook "The labour market in Ukraine — 2012"*, [online], available at: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437, (Accessed 27 June 2014).
3. State Employment Service of Ukraine (2012), "Youth in the labour market", *Statistical yearbook "The labour market in Ukraine — 2012"*, [online], available at: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437 (Accessed 03 July 2014).
4. Ziaziun, I.D. and Nychkalo, N.H. (2001), "Lifelong learning as a basis for social progress", *Neperervna osvita: teoriia i praktyka Zbirka naukovykh prats'*, vol. 1, pp. 15—23.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014 р.